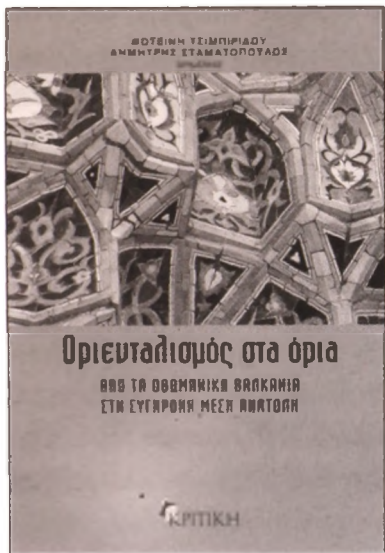

του Ξ. Παπαρρηγόπουλου αντικατοπτρίζεται ιδιαίτερα στην επάρκεια της ανάλυσης των νομικών πτυχών του έργου. Θα μπορούσε ενδεχομένως να επιδιώξει μία σαφέστερη ανάδειξη της πολιτικής σημασίας που προσλαμβάνει η θεωρητική πρόταση του Unger στις σημερινές παγκόσμιες συνθήκες και θα ήταν σκόπιμο να αναμετρηθεί με την θερμότερη αντίφασή της: τη σύζευξη της ελευθερίας του ανοικτού αυτοκαθορισμού με την επιμονή σε ένα προκαθορισμένο πολιτικό σχέδιο (τη «δεύτερη οδό») που κρίνεται αναγκαίο για την προαγωγή της πρώτης στις παρούσες περιστάσεις. Ωστόσο, ο αναγνώστης θα ανακαλύψει στη μελέτη του Ξ. Παπαρρηγόπουλου αρκετά εναύσματα για να διαχειριστεί το δίλημμα αυτό και θα αντλήσει ένα πλούτο ερεθισμάτων για την ανάπτυξη του κριτικού του στοχασμού σε πολλαπλά επίπεδα της πολιτικής θεωρίας και πράξης.

Για το βιβλίο

Φωτεινή Τσιμπιρίδου, Δημήτρης Σταματόπουλος, επιμ., *Οριενταλισμός στα όρια*, από τα *Οθωμανικά Βαλκάνια στη σύγχρονη Μέση ανατολή*, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2008 378 σ.¹

Μιχάλης Μπαρτσιδής*

Ο τόμος που παρουσιάζουμε συγκεντρώνει μελέτες από ποικίλους επιστημονικούς κλάδους σχετικούς με μια κοινή θεματική, την αναδιαμόρφωση των οριενταλιστικών λόγων με σκοπό την αναδιάταξη της δυτικής ηγεμονίας στην περιοχή των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής. Αποτελεί

Ο Μιχάλης Μπαρτζίδης είναι διδάκτορας Φιλοσοφίας.

προϊόν δύο επιστημονικών ημερίδων στο Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας το 2005. Περιλαμβάνει δεκατέσσερις μελέτες: επτά (7) ιστορικο-γεωπολιτικές, έξι (6) για το Ισλάμ (από τέσσερις ισλαμολόγους και δύο ιστορικούς) και μία (1) εθνολογικής-ανθρωπολογικής κατεύθυνσης, συσχετισμένες ωστόσο στενά σε βαθμό που δεν μπορούν να διακριθούν παρά μόνο ενδεικτικά. Ο διεπιστημονικός χαρακτήρας του τόμου συντίθεται κυρίως από ιστορικές έρευνες, μετά από θρησκευολογικές και λιγότερο από μελέτες διεθνών σχέσεων ή περιοχής και ανθρωπολογικές. Η αναστοχαστική διάσταση χαρακτηρίζει άμεσα τα κείμενα των επιμελητών (το εισαγωγικό και τα ιδιαίτερα του καθενός) καθώς και άλλα τρία (Salimi, Γκάρα, Καιρίδης) ωστόσο εκδηλώνεται έμμεσα και σε περισσότερα.

Αυτό το τελευταίο μάς επιτρέπει να συγκεντρώσουμε ορισμένες κεντρικές παρατηρήσεις που απορρέουν από το βιβλίο, σε δυο άξονες που αφορούν τη σχέση γνώσης και πολιτικής. Παραλλήλως, τίθεται το ερώτημα κατά πόσον η κεντρική αναφορά στην έννοια του Οριενταλισμού υποχρεώνει στην διερεύνηση, εκ μέρους των συμμετεχόντων, της συνάφειας με το ρεύμα των Μεταποικιακών που προήλθε από το ομώνυμο βιβλίο του Said.

Το πλαίσιο των ιστορικών και επιστημονικών εξελίξεων στο οποίο εντάσσονται οι μελέτες του τόμου οδηγεί τους επιμελητές σε δύο ειδών παρατηρήσεις υπό μορφήν μεθοδολογικών προϋποθέσεων.

Όσον αφορά τις γεωπολιτικές εξελίξεις, δηλαδή στο «πεδίο έρευνας» των σπουδών παρατηρούνται: πρώτον, μετατόπιση του ορίου των πολέμων από τα Βαλκάνια προς τη Μέση Ανατολή και συνεπώς νέες νοηματικές κατηγορίες για την πρόσληψη των περιοχών αυτών. Καθώς η Δύση ενσωματώνει τα Βαλκάνια συρρικνούμενα, η νέα «Μέση Ανατολή» διευρύνεται στην κεντρική Ασία. Δεύτερον, η επαναφορά του Οριενταλισμού συνοδεύεται με εξαγωγή της δημοκρατίας.

Όσον αφορά τις επιστημολογικές εξελίξεις αυτές επιβάλλουν: πρώτον, τον αναστοχασμό του επιστημολογικού προγράμματος που εγκαινιάστηκε με το έργο *Οριενταλισμός* του Edward Said. Δεύτερον, τον εντοπισμό αντιφάσεων στις νέες προσεγγίσεις και των νέο-οριενταλιστικών αποκλίσεων (Τσιμπιρίδου-Σταματόπουλος: 13-14).

Καθίσταται φανερό, ήδη από μια πρώτη ματιά, ότι στον τόμο αποτυπώνονται οι ανακατατάξεις των ορίων μεταξύ των επιστημονικών κλάδων. Για παράδει-

μα, επισημαίνεται επαρκώς η σταδιακή υποχώρηση της εθνικής ιστορίας και η αντικατάσταση της από την οθωμανική (Γκάρα: 99-124, Σταματόπουλος).

Ας συζητήσουμε αναλυτικότερα, με τη βοήθεια των συγγραφέων, το κεντρικό ερώτημα του τόμου, δηλαδή την ανασυγκρότηση των νεοοριενταλιστικών λόγων που καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις διεθνοπολιτικές εξελίξεις στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, καθώς και την κριτική απόσταση που απαιτείται εκ μέρους των επιστημόνων. Όπως υπενθυμίζουν οι επιμελητές, με την εννοιολογική κατηγορία του Οριενταλισμού αναδείχθηκε μια διπλή διαδικασία. Αφενός, η γνώση του Άλλου της Ανατολής με εκλέπτυνση και ανασύσταση, αρχικά μέσω της φιλολογικής έρευνας. Αφετέρου, η φανταστική επένδυση του Άλλου και ο αντιθετικός προσδιορισμός του Εμείς, δηλαδή η αρνητική συγκρότηση της ταυτότητας της Ευρωπαϊκής Δύσης (Said 1996[1978]: 18).

Η ανθρωπολογική προβληματική ανέδειξε, ως γνωστόν, την ποιοτική και συνολική θεώρηση του πολιτισμού με όρους της διαφοράς, [της ετερότητας] και της αντίστιξης. Στη παραγωγική αυτή γνωστική διαδικασία διαπιστώνουμε, αναδρομικά, την χρησιμότητα του Γκράμσι, του Φουκώ αλλά και των κατασκευοφαντημένων Πολιτισμικών Σπουδών. Παρέμενε όμως και στον ίδιο τον Said η εικόνα των δύο στρατοπέδων, όπως επισημαίνει η Τσιμπιρίδου επισκοπώντας τις κριτικές προς αυτόν. Αυτό είναι το αφηρητικό σημείο ενστάσεων, αναθεωρήσεων και δημιουργικών αναπτύξεων που στην ουσία ενδιαφέρεται να καταγράψει η εν λόγω συλλογή.

Στην εποχή μας, ωστόσο, παρατηρείται η διείσδυση της περιφέρειας και της Ανατολής μέσα στη Δύση. Οι μεταναστευτικές μετακινήσεις των πληθυσμών προκύπτουν ως αποτέλεσμα των δομικών ανισοτήτων και αποκλεισμών. Η αλληλοδιείσδυση εθνικά, θρησκευτικά και πολιτισμικά διαφορετικών πληθυσμών δημιουργεί μια νέα κατάσταση για τα ομοιογενή εθνικά κράτη την οποία αυτά καλούνται να διαχειριστούν με νέες αρχές και αξίες. Όσο πολλαπλασιάζονται οι μειονότητες τόσο η διάκριση σε μειονότητα και πλειονότητα συσκοτίζεται. Όλο και περισσότερες μειονότητες συνυπάρχουν με όλο και λιγότερες ή λιγότερο σταθερές και αδιαμφισβήτητες πλειονότητες. Η «πολυπολιτισμικότητα», επομένως, είναι η γενική κατάσταση της εποχής της «παγκοσμιοποίησης», στην οποία τίθεται το ζήτημα ότι δεν υπάρχει μόνο απλή και καθαρή εξάπλωση των δυτικών μοντέλων (καθολικών αξιών, προτύ-

πων ανθρώπου), τα οποία συνδέονταν αποκλειστικά με την έννοια του «πολιτισμού», αλλά αυτά συνυπάρχουν και συγκρούονται με «άλλες μειοψηφικές κουλτούρες» οι οποίες αναδύονται αναδρομικά και πολλαπλασιάζονται.

Ιστορικά μέχρι τώρα η δύση επεκτεινόταν ως κεντρική περιοχή, γεγονός που οδήγησε άλλωστε στην επικράτηση του γραμμικού αφελούς μοντέλου (της πατριωτικής αριστεράς) «η Δύση επεκτείνεται -οι υπόλοιποι υφίστανται την επέκτασή της και δυστυχούν». Όπως είπαμε, παρατηρείται η αναστροφή αυτής της επέκτασης στο εσωτερικό του κέντρου (μουσουλμανικές, αραβικές, ινδικές κ.λπ. κοινότητες). Μόνο που αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να υπάρξει πλέον ένα μοναδικό κέντρο ελέγχου, δεν υπάρχει τίποτε «έξω» πλέον καθόσον όλα είναι συνδεδεμένα και ανήκουν στον ίδιο χώρο-σύμπαν. Με άλλα λόγια, όλα είναι εσωτερικά. Στη σημερινή συνθήκη υπάρχει μόνο η δυνατότητα της στροφής στο εσωτερικό του κόσμου και του εαυτού.

Στις μέρες μας είμαστε μάρτυρες του πολλαπλασιασμού εκείνης της «επιστροφής στο εσωτερικό-εις εαυτόν» προς ενδυνάμωση της ταυτότητας και, συνεπώς, προς αύξηση ισχύος. Σε αυτό το γενικευμένο, σε Δύση και Ανατολή, φαινόμενο, που θα πρότεινα να ονομάσουμε τάση του καταφυγίου κυριαρχούν οι τάσεις απομόνωσης, άρνησης και αποποίησης (αποκλεισμού) ή καταφυγής προκειμένου να υπερασπιστούμε μια ταυτότητα. Η καταφυγή (refuge) αποτελεί κάποιου είδους αναχωρητισμό καθόσον αρνείται τα εγκόσμια αναζητώντας ασφάλεια και προστασία σε ένα αόρατο από τον εχθρό σημείο, σε ένα απόλυτο πνευματικό ιδεώδες. Σηματοδοτούνται έτσι τάσεις μορφωτικής ηθικότητας, κινήματα υπεράσπισης μιας κουλτούρας vs υπεράσπισης του πολιτισμού. Ο πολιτισμός (civilisation) αναφέρεται στο δυτικό ανθρωπιστικό οικουμενικό ιδεώδες το οποίο εξαπλώνεται και κυριαρχεί. Αντίθετα, η κουλτούρα (kultur) αναφέρεται σε ένα κοινοτικό-εθνικό ιδεώδες το οποίο είναι εσωτερικό και υπερβατικό.

Ίσως είναι προτιμότερο να αποδώσουμε τις νέο-οριενταλιστικές τάσεις σε τέτοιου είδους ευρύτερες πολιτισμικές διεργασίες και όχι αποκλειστικά στις σχετικά πρόσφατες γεωπολιτικές εξελίξεις, όπως φαίνεται να υποστηρίζει η θέση του τόμου. Άλλωστε, από την ιδιαίτερη προοπτική των θρησκευολογικών ή «πολιτισμικών» επεξεργασιών του τόμου (Badawi, Ζιάκα, Weidner, Τσιμπιρίδου) αναδύεται μια τέτοια απόχρωση. Όπως τονίζεται στην παρούσα συλλογή, η συναφής νεοοριενταλιστική θεώ-

ρηση του Χάντιγκτον με βάση το σχήμα του «πολέμου των πολιτισμών» είναι η πιο διαδεδομένη και χαρακτηριστική, χωρίς να παραγνωρίζουμε ότι υπάρχουν και άλλες πιο εκλεπτυσμένες εκδοχές της ασυμβατότητας των πολιτισμών. Βεβαίως, κυριαρχεί ακόμα η φιλελεύθερη θεώρηση ότι η Ανατολή παραμένει «απολίτιστη» και επιπλέον καθίσταται ισλαμοφασίζουσα και μη δημοκρατική. Από την άλλη μεριά, ανάλογες κινήσεις μιμούμενες το ισλαμικό φονταμενταλιστικό πρότυπο πολλαπλασιάζονται στο εσωτερικό της Δύσης. Η εντεινόμενη ισλαμοφοβία στην Ευρώπη, η μη αποδοχή της Τουρκίας στην ΕΕ δεν είναι τα μόνα παραδείγματα (Osgunes). Πρόκειται για τη μετατροπή της πολιτικής σε πολιτιστικού είδους σύγκρουση ανάμεσα σε κουλτούρες.

Συνεπώς, διαπιστώνουμε ότι ο κόσμος είναι ενιαίος και φονταμενταλιστικές τάσεις δεν χαρακτηρίζουν αποκλειστικά το Ισλάμ- Ανατολή (Al Salimi: 23-34). Το κύριο πρόβλημα που κληρονομήθηκε από τον Said προς επίλυση, σύμφωνα με το παρόντα τόμο, είναι πράγματι δύσκολο καθόσον απαιτεί μια σύνθετη αντιμετώπιση με βάση την οποία να αναγνωρίζουμε τις πολλαπλές ταυτότητες αποφεύγοντας την αναγωγή τους σε δύο στρατόπεδα.

Σε αυτό το πλαίσιο μπορούμε να επανέλθουμε στις εξελίξεις στις Οριενταλιστικές Σπουδές (οι οποίες μετατρέπονται απλώς σε Μεσοανατολικές Σπουδές) και στην ανάδυση των Μεταποικιακών Σπουδών με τη βοήθεια της εξαιρετικά χρήσιμης ανασκόπησης στη συμβολή της Φωτεινής Τσιμπιρίδου (267-310). Εκείνο που οι επιστημολογικές εξελίξεις μας βοήθησαν να αντιληφθούμε είναι ένα ιστορικό γεγονός με την πλήρη σημασία του ως συμβάντος αλλά και της σκέψης του. Για ποια ιστορική αντιστροφή- αλλαγή πρόκειται; Προϋπόθεση του οριενταλισμού ήταν και είναι τρία στοιχεία, η εξωτερικότητα της σχέσης Δύσης-Ανατολής, η προτεραιότητα και ανωτερότητα του Δυτικού πολιτισμού και, ακολούθως, η εκπροσώπηση- αναπαράσταση των Άλλων. Τώρα πλέον έχουμε, αντιστοίχως, εσωτερικότητα με αλληλοδιείσδυση, μη δυιστική σχέση και επικοινωνία' δεύτερον, κρίση του δυτικού πολιτισμού ως καθολικού προτύπου- ιδεώδους του ανθρώπου και, συνεπώς, τρίτον μη αναγνώριση του Άλλου αλλά ούτε και του Εαυτού.

Ειδικότερα οι Μεταποικιακές Σπουδές (postcolonial studies) αναδεικνύουν την αμηχανία ταυτότητας μετά την από-αποικιοποίηση καθόσον συγκροτήθηκαν Κράτη και εξουσίες κατά το δυτικό καταπιεστικό

μοντέλο(π.χ. Ατατούρκ βλ. Μήλλας, Meric Osgunes), την αμφιθυμία και τον διχασμό που προκύπτει από τη σχέση ταύτισης και αντίθεσης με τη Δύση. Οι μεταποικιακές σπουδές συνδέονται με το σύνθημα "provincialize the West" (Dipesh Chakrabarty).² Παρέχουν χρήσιμες έννοιες για την μελέτη των μεταναστευτικών ροών και των προσπαθειών ελέγχου και ρύθμισής τους (migration studies), για τη σύλληψη της μετατόπισης των ορίων και τις εκατέρωθεν προσλήψεις. Μας δείχνουν ότι η "Δύση" διαπερνάται η ίδια από τα ρεύματα που διασχίζουν τη "μη Δύση", ότι δεν είναι ένα άτρωτο και πάντοτε μόνο ενεργητικό υποκείμενο έναντι των άλλων που απλώς υφίστανται (μέχρι τη στιγμή που θα εξεγερθούν και θα εκδιώξουν τη "δύση"), ότι εμπλέκεται στη σχέση και άρα διχάζεται καταστατικά. Μιλάμε για μια αλληλοεπιχώρηση, για τον εσωτερικό διχασμό, την αμφιθυμία και αμφισημία ταυτοτήτων και εδώ και κει, δηλαδή τόσο στις πρώην αποικίες όσο και στη Δύση.

Ειδικά οι Σπουδές Μετανάστευσης (επισημαίνουμε την έλλειψή τους από τον τόμο) αποτελούν το καλύτερο παράδειγμα της σύζευξης των επιμέρους διεπιστημονικών κλάδων με την πολιτική δράση εις απάντηση των κριτικών που απευθύνονται στις Μεταποικιακές Σπουδές γενικότερα, ότι δηλαδή αυτές χαρακτηρίζονται από αποξένωση και ναρκισσιστική ελιτίστικη διάνοηση.

Τούτων δοθέντων οφείλουμε, ως τελευταίο σημείο, να αναφερθούμε στο θέμα της «κριτικής κατανόησης» όπως προσδιορίζεται με την ακόλουθη θέση, και πάλι, από το κείμενο της επιμελήτριας:

«η προσπέλαση του Ισλάμ, των Αράβων και των γυναικών στον χώρο της Μέσης Ανατολής θα πρέπει να γίνεται όχι στο πλαίσιο διακρίσεων αλλά συσχετισμών' όχι διαμέσου αναπαραστάσεων αλλά διαμέσου βιωματικών εμπειριών' όχι με την προσφυγή σε αντικειμενοποιήσεις αλλά με την υιοθέτηση ερμηνευτικών προσεγγίσεων και αντιστίξεων με στόχο την κριτική κατανόηση» (Τσιμπιρίδου: 298).

Βεβαίως, αυτό που υπονοεί μια τέτοια διατύπωση είναι μια ιστορική σχεσιακή αντίληψη αντί των απόλυτων και αφηρημένων διακρίσεων, υπονοεί την επανενσωμάτωση του βιώματος στη γνωστική εννοιολογική διαδικασία και επικοινωνία και τέλος, τον μετασχηματισμό των γνωστικών αντικειμένων αντί εκείνων οριενταλιστικής έμπνευσης. Η θέση αυτή αναφέρεται στην αναθεμελίωση των σπουδών σε κριτική και

αναστοχαστική βάση. Ακόμη και αν διέπεται από μια σημασία του αναστοχασμού ως «βιωματική κατανόηση» αυτή δεν μπορεί να σημαίνει πέρα από αναπαραστάσεις αλλά, αντίθετα, στη δυνατότητα επιστημολογικής «νομιμοποίησης» των ασυνείδητων αναπαραστάσεων και, κατά συνέπεια, στη διέλευση του εσωτερικού ορίου από το βιωματικό στην έννοια, από τη ζωή στο Λόγο, από το ανθρώπινο στην ανθρωπότητα, από την κουλτούρα στον πολιτισμό.

Συμπερασματικά, στο πρόβλημα αν ο κόσμος μας οδηγείται σε απόλυτες μορφές ιδεωδών και ταυτοτήτων μέσα από την απομόνωση, τη βίαιη και ωμή απόρριψη του διαφορετικού ή σε σχεσιακές μορφές ταυτοτήτων μέσα από την ανοιχτή επικοινωνία, τη θεσμική αναγνώριση και εκπρο-

σώπηση, εν ολίγοις για «την διαχείριση της πολιτισμικής διαφοράς», ο εν λόγω συλλογικός τόμος μάς παρέχει άφθονα ερεθίσματα σκέψης. Ακόμη και με τις ελλείψεις που επισημάναμε, η συλλογή βαραίνει αποφασιστικά στην αποτύπωση ενός νέου γνωσιακού και πολιτικού πεδίου, σε μια χώρα όπως η Ελλάδα όπου τέτοιου είδους σπουδές παραμένουν σε ένα επίπεδο πρώιμης διαμόρφωσης. Μπορούμε να ανατρέξουμε στο τόμο με την εγγύηση του υψηλού επιστημονικού επιπέδου των μελετών και του διεπιστημονικού του χαρακτήρα. Καλύπτει, τέλος, ο ίδιος μεγάλο μέρος των επιστημονικών ενδιαφερόντων αναγνώστη και του ερευνητή, με τον πλούτο που διαθέτει λόγω του συνδυασμού της

ριζοσπαστικότητας των προσεγγίσεων με τον κριτικό αναστοχασμό.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Ανεπτυγμένη μορφή βασισμένη στο κείμενο βιβλιοπαρουσίασης του τόμου στη Θεσσαλονίκη, Βιβλιοπωλείο Ιανός, 4.11.2008. Όλες οι αναφορές εντός παρενθέσεως αφορούν εργασίες που συμπεριλαμβάνονται στον υπό παρουσίαση τόμο εκτός από μία η οποία υποσημειώνεται.
- 2 Η παραπομπή αυτή δεν αναφέρεται στον υπό παρουσίαση τόμο αλλά στο βιβλίο της Chakrabarty. Dipesh, *Provincializing Europe*, Princeton University Press, 2007.